

De la victòria al concordat, fins arribar al Concili

L'Església de la victòria, la del primer franquisme, va aconseguir el concordat amb el Vaticà, però després el Concili Vaticà II va trabucar el sentit profund que l'havia inspirat.

Després de la victòria militar de Franco, l'1 d'abril del 1939, l'Església espanyola (bisbes, sacerdots, religiosos i religioses, laics), que en la immensa majoria s'havia adherit amb entusiasme a la revolta militar, se sentia victoriosa i va embriagar-se en una mena de borratxera mil·lenarista, com si el regne de Déu ja hagués arribat a la Terra. S'havia complert la promesa del Sagrat Cor al pare Hoyos: *"Reinaré en Espana con más predilección que en otras partes."* El mateix 1 d'abril, Pius XII havia enviat a Franco un telegrama de congratulació per la *"deseada victoria católica Espana"*, i quinze dies més tard adreçava per ràdio als espanyols el famós missatge que començava dient: *"Con inmenso gozo..."* El 19 de maig, 120.000 soldats tenien a Madrid el *"desfile de la Victoria"*. L'endemà, a l'església de santa Bàrbara, davant del Govern, la Junta Política, el cos diplomàtic en ple i dinou bisbes, el Generalísimo lliurava de genolls la seva espasa victoriosa (l'espasa més neta d'Occident, deia Petain) al cardenal Gomà, perquè la diposités als peus del Crist dit de Lepant, portat expressament de Barcelona, com també s'hi havia dut l'arca santa d'Oviedo i les cadenes de Las Navas de Tolosa, mentre el cor dels benedictins de Silos cantava les antífones mossaràbigues per al rei que torna

victoriosa, recercades pel frare Justo Pérez de Urbel en un llibre litúrgic del segle X. Ernesto Giménez Caballero al·lucinava: *"Hoy ha sido ungido Francisco Franco."* En una visita de Franco a Montserrat s'havia cantat una salve del compositor Tomás de Vitoria, però algun diari va dir que se li havia dedicat *"la salve de la Victoria"*.

No mancaven visions lúcides. El canonge asturià Maximiliano Arboleya Martínez, gran figura del catolicisme social espanyol, escrivia al seu amic Leopoldo Eijo Garay, arquebisbe de Madrid i franquista frenètic: *"Te creo convencido de que nuestro pueblo –los obreros y empleados, así como gran número de campesinos– está hoy más alejado de nosotros que antes de la guerra."* Vidal i Barraquer, en una audiència de Pius XII el 25 de novembre del 1939, li va lliurar un memoràndum on deia: *"Si és veritat que han fet molt derogant la legislació laica i perseguidora, potser no serà exagerat de dir que la seva religió consisteix principalment a promoure actes aparatosos de catolicisme, pelegrinatges al Pilar, grans processons, entronitzacions del Sagrat Cor, solemnes funerals pels caiguts amb oracions fúnebres. Organitzen espectacularment l'assistència a confirmacions i misses de campanya, de les quals s'ha fet un veritable abús. Manifestacions externes de culte que més que actes d'afirmació religiosa potser constitueixen una reacció política contra el laïcisme perseguidor d'abans, amb la qual cosa serà molt efímer el fruit religiós que s'aconsegueixi, i en canvi es corre el perill d'acabar de fer odiosa la religió als indiferents i partidaris de la situació anterior."* Encaixa aquí una anècdota que explicava l'humorista Chumy Chúmez. Era alferes de complement i es trobava a Jerez de la Frontera. Arriba una nova lleva i un sotsoficial els pren la filiació: nom, cognoms, noms dels pares, lloc i data de naixement, religió... Tots deien *"catòlica"*, fins que un va dir: *"Ninguna."* El sotsoficial li va dir que havia de tenir alguna religió, per registrar-la. El jove va respondre: *"Entonces ponga: la actual."*

Mar de fons. Però per sota d'aquest aparentment idíl·lic estat de coses hi ha

via mar de fons en les relacions amb el Vaticà. Tant en la guerra com en la postguerra, l'actitud de la Santa Seu va ser marcadament diferent de l'actitud de la jerarquia espanyola. La documentació reservada de l'Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers i de l'ambaixada d'Espanya al Vaticà revela gravíssims conflictes, que en més d'un moment freguen la ruptura de relacions.

Un incident ben significatiu es va produir en l'anada a Roma de Serrano Suner, l'octubre del 1940. Havia anat a Berlín a tractar amb Hitler i Ribbentrop de l'entrada d'Espanya a la guerra, i com que les converses no van anar bé va decidir passar per Roma, ja que amb Mussolini i Ciano s'entenia millor. L'ambaixador Yanguas Messía es va oferir per gestionar una audiència papal, però Serrano, que estava molt ressentit perquè el Vaticà no volia concertar un concordat ni concedir el dret de presentació de bisbes, i que reclamava inistentment el retorn de Vidal i Barraquer, va dir que no el volia saludar. Yanguas va advertir que el protocol demanava la visita, però el "cunyadíssim", tossut, s'hi va negar. Resulta que Yanguas havia tingut un fill, i, segons precedents protocol·laris, l'havia de batejar el secretari d'estat, el cardenal Maglione. Ja s'havien imprès i cursat les invitacions a l'acte, esmentant que oficiaria el secretari d'estat. Però quan Yanguas el va anar a veure per concretar alguns detalls, Maglione li va dir que, sentint-ho molt, no podria anar-hi, perquè Serrano Suner havia passat uns dies a Roma i no havia demanat audiència al papa. Aquella mateixa tarda, *L'Osservatore romano*, amb data, com de costum, de l'endemà, publicava una petita nota, en una pàgina interior, explicant la visita a Roma de Serrano Suner, les visites fetes i actes celebrats, i acabava, en el més típic estil vaticà, dient: "De diverses bandes se'ns ha demanat per què, durant la seva estada a Roma, Sa Excel·lència el senyor Serrano Suner, ministre de l'Espanya catòlica, no ha tingut, segons l'ús, una audiència pontifícia. Practicades informacions, resulta que l'audiència no ha estat demanada." Serrano, que pocs dies després de retornar a Madrid havia passat de ministre de la Governació

ció a Afers Estrangers, es va agafar personalment el cas i va enviar una protesta formal perquè Maglione no havia celebrat el bateig, "*causando inmerecido desaire al embajador, con trascendencia de agravio a la nación que representa*".

L'acord per a "no" nomenar bisbes. Malgrat les pressions del Govern espanyol, el Vaticà no tenia cap ganes de concertar un concordat amb un règim que semblava trontollar. Però hi havia un problema urgent: entre assassinats i morts naturals de bisbes, hi havia vint diòcesis vacants, i després del nomenament de Carmelo Ballester per a Lleó, el febrer del 1938, Franco havia fet saber enèrgicament que no toleraria cap més designació unilateral. Per això va ser necessari l'acord del 7 de juny del 1941, signat pel nunci Cicognani i el ministre d'Afers Estrangers Serrano Suner (vuit mesos després de l'incident del bateig). El procediment, enrevessat, i que passaria al concordat del 1953, se l'havia inventat personalment Pius XII, i era una transacció entre el desig de Roma de nomenar lliurement els bisbes i la pretensió de Franco del patronat reial amb dret de presentació. El nunci, després de negociar confidencialment amb el Govern,

El cardenal Gomà, a Madrid, el 20 de maig de 1939, abans de l'ofici d'un tedèum en acció de gràcies pel triomf de la "Cruzada".

El cardenal Pla i Deniel participa en un acte voltat d'autoritats civils i militars.

Però per sota d'aquest aparentment idíl·lic estat de coses hi havia mar de fons en les relacions amb el Vaticà. Tant en la guerra com en la postguerra, l'actitud de la Santa Seu va ser marcadament diferent de l'actitud de la jerarquia espanyola.

La documentació reservada de l'Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers i de l'ambaixada d'Espanya al Vaticà revela gravíssims conflictes, que en més d'un moment fregen la ruptura de relacions

enviaria a la Santa Seu una llista d'almenys sis noms. El papa n'escolliria tres (la famosa terna), dels quals el cap d'estat en presentaria un. Si el papa no trobava escaients els sis de la primera llista, podria formar la terna amb un, dos o fins a tres noms diferents, als quals el Govern podria oposar objeccions polítiques. Al capdavall, era més aviat un acord per a "no" nomenar bisbes, perquè assegurava al Vaticà que Franco no presentaria bisbes falangistes i a Franco que el papa no li designaria per a Catalunya o el País Basc bisbes nacionalistes.

1945, 'annus horribilis'. S'ha dit i repetit que Franco devia ser un gran polític, perquè va aconseguir conservar-se tants anys en el poder, fins a la mort. Sense negar la seva murrieria, la veritat és que el temps li va anar a favor. El 1945 va ser el seu moment més difícil. El 7 de maig es rendeix Alemanya i el 14 d'agost ho fa el Japó. Ja abans, el 12 de febrer, Roosevelt, Churchill i Stalin, reunits a Ialta, declaren que tots els països satèl·lit tindran eleccions lliures, i el 17 de juliol, a Potsdam, condemnen explícitament el règim de Franco. El 25 d'abril d'aquell mateix 1945 havia començat a San Francisco la conferència fundacional de les Nacions Unides, i el 19 de juny es va aprovar per aclamació la proposta de la delegació mexicana, promoguda pel govern de la República espanyola a l'exili, que exclouia de l'Organització qualsevol règim que hagués estat instaurat amb l'ajut dels exèrcits que havien lluitat contra les Nacions Unides (referència inequívoca al franquisme).

L'aval de l'Acció Catòlica. El Vaticà, malgrat les queixes que tenia de Franco, no tenia cap intenció que el seu règim fos substituït per un altre de controlat pels més extremistes dels vençuts a la Guerra Civil. Es el que hauria passat si els maquis, que el 16 d'octubre havien penetrat en gran nombre a la Vall d'Aran i que havien estat a punt de fer presoner el general Moscardó, haguessin trobat l'adhesió de la població que esperaven i haguessin triomfat. Alberto Martín Artajo, president de l'Acció

Catòlica, va consultar el cardenal Pla i Deniel i tots dos van creure que des de dins el règim podrien influir en una doble direcció: marginar la influència falangista i convèncer Franco que restablís la monarquia. Franco es va prestar a aquesta operació de maquillatge: va posar Artajo a Afers Estrangers i un antic membre de la CEDA, Fernández Ladreda, a Obres Públiques, al mateix temps que treia els ministres que semblaven més falangistes o amics de l'eix, i així va donar a l'exterior una imatge de moderació i un cert color de democràcia cristiana, que aleshores tenia molta força a Europa (De Gasperi, Adenauer, Schuman). Va ser un bon pedaç en un moment difícil, però la gran salvació de Franco va ser la Guerra Freda, que va esclatar immediatament després de la Segona Guerra Mundial entre els Estats Units i la Unió Soviètica. Franco ja no era un feixista, sinó un anticomunista, i va convertir-se en un més de la llarga sèrie de dictadors convertits pels Estats Units en peons de la seva política internacional.

Ben aviat, en aquest nou context internacional, va començar el desglaç, i les nacions, una rere l'altra, aixequen les sancions contra el franquisme i retornen els ambaixadors que havien retirat. Pius XII, obsessionat pel comunisme, s'hi suma de bon grat. El concordat d'agost del 1953 se situa entre l'ingrés d'Espanya a la UNESCO (el 30 de gener d'aquest any) i els pactes militars amb els Estats Units (el 26 de setembre).

El concordat del 25 d'agost del 1953. El concordat comença invocant el nom de la Santíssima Trinitat, i després va baixant. L'article I declara que "*la Religión Católica, Apostólica y Romana sigue siendo la única de la nación española*". Encara que reproduïx l'article 1 del concordat del 1851 (però ja no deia: "*con exclusión de cualquier otro culto*"), en aquell context sonava com una refutació de la famosa frase d'Azana: "*Espana ha dejado de ser católica.*"

L'article VI aplicava a Franco la concessió de Pius V i Gregori XIII als reis d'Espanya: "*Los sacerdotes españoles diariamente elevarán preces por España y por el Jefe del Estado*" a la missa.

L'article VII adoptava el procediment de l'acord del 1941 per al nomenament de bisbes (Pau VI i el nunci Dadaglio aconseguirien capgirar l'orientació de l'episcopat espanyol amb el lliure nomenament de bisbes auxiliars, dels quals el concordat no deia res i que tenien ple vot a la conferència episcopal).

L'article IX, tal com havia establert el concordat del 1851 i ja abans el de Napoleó, deia que s'ajustarien les circumscripcions diocesanes a les províncies. Sorprèn que el franquisme no hagués aplicat plenament aquest article a les diòcesis de Lleida i Tarragona, però és que no eren de cap manera imperialisme català a ponent, sinó penetració no catalana a llevant; així ho va assegurar el bisbe Del Pino a Franco. Només quan, amb el règim autonòmic, la catalanitat de Lleida s'ha defensat millor, és quan l'han migpartida. El bisbe Deig deia que li constava que el Govern espanyol tenia un positiu interès que la frontera eclesiàstica de Catalunya no coincidís amb la civil, per por que no ens féssim independents (pobrets de nosaltres!).

L'article XVI reconeixia el privilegi del fur eclesiàstic. Per portar un clergue als tribunals civils caldria el permís del bisbe i les penes de presó es complirien en llocs especials. Aquest va ser l'origen de la "presó concordatària" de Zamora, que es va acabar quan uns quants sacerdots d'ETA presos hi van calar foc cremant els matalassos.

L'article XIX prometia una assignació econòmica a l'Església. Però era només una mesura provisional: en substitució dels béns desamortitzats al segle XIX, l'estat es comprometia a crear un patrimoni de les rendes del qual pogués funcionar l'Església espanyola. El pressupost de "culto y clero" seria tan sols fins que s'hagués constituït aquell patrimoni. Curiosament, ni el Vaticà ni la jerarquia espanyola no van reclamar mai el compliment d'aquest importantíssim compromís: és que cada bisbe s'entenia prou bé directament amb les autoritats civils per als ajuts de tota mena que necessités. Però, en morir Franco, l'Església es va trobar desemparada. Van aplicar el sistema alemany de participació en l'impost sobre la renda, però resultava que Espanya no era tan catòlica com

es pensaven, i fins i tot molts catòlics no es fiaven dels bisbes i preferiren que el seus impostos anessin a alguna ONG. Per això l'Església espanyola necessita angoixosament la subvenció estatal i es troba actualment agafada pel coll per l'estat.

Victòria pírrica. Quan el 25 d'agost del 1953 es va signar el concordat, va semblar a les dues parts que era un èxit absolut: el Vaticà hi trobava perfectament reconeguts tots els privilegis que reivindicava la doctrina oficial explicada en els manuals de dret públic eclesiàstic, i l'estat franquista quedava com a consagrat pel papa, i tots els catòlics espanyols se li haurien de sotmetre com un deure de consciència. La presentació del concordat a les Corts perquè fos ratificat, el 30 d'octubre, va ser com una apoteosi de Franco, que va pronunciar un discurs que semblava el sermó d'un bisbe. Va dir que era obra d'una nació "que en toda la Cristiandad es tenida con justicia como Nación Católica por excelencia", i que si s'havia trigat tant a concertar-lo no havia estat per desavinençes, sinó perquè ell no havia volgut comprometre l'Església mentre persistia la conspiració internacional contra Espanya.

Els canonistes espanyols van entrar en èxtasi. Eloy Montero, catedràtic de la Universitat de Madrid, va afirmar que "es, sin duda, el más conforme a la doctrina de la Iglesia que haya podido ajustarse a través de todas las épocas de la historia". Laureano Pérez Mier, auditor de la Rota, hi trobava "una compenetración de los ordenamientos canónico y civil más cumplida que la llevada a cabo en los concordatos anteriores con cualesquiera otras naciones". El degà de la Facultat de Cànon de la Universitat Pontifícia de Salamanca, Lamberto de Echevarría, el qualificava de "modelo desde el punto de vista del derecho público eclesiástico". I el jesuïta Fernández Regatillo, potser el més prestigiós canonista-moralista d'aleshores (durant la Guerra havia dictaminat que era lícit administrar l'extremunció als condemnats a mort, i que calia fer-ho després de la descàrrega de l'escamot i abans del tret de gràcia) no s'estava de

dir emfàticament: "Nosotros, después de haber recorrido los 150 convenios celebrados entre la Santa Sede y los diversos Estados en el correr de los siglos; después de haber explicado muchos años la asignatura de Concordatos, no creemos aventurado el afirmar que éste se lleva la palma entre todos los de otras naciones y de todos los tiempos." El dictador Trujillo volia també un concordat; va demanar quin era el millor, li van dir que era el de Franco, i en va signar a ulls clucs un d'igual, el 16 de juny del 1954, deu mesos després del d'Espanya. Però va morir assassinat el 1961, quan estava a punt de començar el Concili Vaticà II, el qual mataria aquesta manera d'entendre les relacions entre l'Església i els estats. A la llum de la constitució *Gaudium et spes* i de la resta de documents del Vaticà II, l'Església ja no parla d'exigir privilegis, només demana llibertat per proclamar l'evangeli i, a més, tant als que creuen el seu missatge com als que no el creuen, els ofereix la seva col·laboració per a l'edificació d'una societat humana més justa, pacífica i solidària. Martín Artajo, atès aquest gran tomb que la doctrina de l'Església havia fet, deia, el 1972, que no es podia dir que aquell concordat fos dolent, però que se li hauria d'aplicar la clàusula *rebus sic stantibus*. Reconeixia, doncs, que en el nou estat de coses havia esdevingut insostenible. La doctrina del Vaticà II va acabar sent una autèntica bomba de profunditat que rebentava un dels pilars ideològics del règim. L'Església, que en els inicis del franquisme havia estat un gran suport de Franco, a partir del Concili va ser un poderós factor de desintegració. Franco podia dir de l'Església postconciliar el que va dir el príncep de Metternich quan a la seva vellesa va tenir notícia que el cardenal Mastai, que tenia fama d'avançat (de fet, va resultar tot al contrari), havia esdevingut Pius IX: "Tot ho havia previst al Congrés de Viena, menys l'elecció d'un papa liberal." Franco creia tenir-ho tot "atado y muy bien atado", amb la religió per forrellat, però l'Església se li va tornar liberal.

Hilari Reguer
Historiador